

Azərbaycan folklorundan yeni nümunələr**DAMBUR DEYİŞMƏLƏRİ**

Zaqatala və Balakən rayonlarında dambur deyışmələri geniş yayılıb, həm də bu haqda çoxlu xatirələr mövcuddur. Dambur məclisində tərəflər sözlə bir-birlərinə atmaca atardılar. Bu atmacalar bəzən o qədər kəskin olardı ki, damburçular məclis qurtaranda bir-birindən küsülü ayrıldılar.

Eyni məclisə bir neçə dambur ifaçısı dəvət alıbsa, azarkeşlər¹ konkret bir mövzu müəyyən edər və damburçular o mövzu ətrafında deyışərdilər. Mövzudan kənara çıxmağa icazə verilmir. Əgər damburçu mövzudan kənara çıxardısa, o, zəif ifaçı sayırdı. Məclisdə oxunan haylalar azarkeşlərin xoşuna gəldiyi zaman “sağ ol, qardaş”, “əla”, “beş”, “bir dənə də de gəlsin” və s. kimi ifadələrlə damburçunu ruhlandırardı.

Dambur deyışmələri zamanı rəqib nə qədər güclü olsa, tərəf müqabilini bir o qədər cuşa gətirir. Tərəf müqabili zəif olsa, deyışmə tez dayanır ki, bu da nə auditoriyaya, nə də qarşı tərəfə zövq verir. Hər iki tərəfin güclü olması məclisin uzun keçməsinə, auditoriyanın zövq almasına və damburçuların potensiallarını üzə çıxarmağa kömək edir. Damburçu Rövşən Abdullayevin dediyinə görə, Ata Bilal sanballı haylalar söylədiyi üçün onunla deyışmək daha maraqlı idi. Damburçuların hər ikisi güclü olduqda auditoriya iki yerə bölünür, hər komanda bir damburçuya “azarkeşlik” edir, bu da damburçuları daha şövqlə oxumağa vadar edir. Hansı hayla “azarkeş”lərin xoşuna gələrdisə, həmin damburçuya pul verirdilər. Keçən əsrin 90-cı illərində Xanlar Abulovun toyunda damburçular üçün 174 min pul yığıldığı deyilir.

Dambur deyışmələri müəyyən bir hava üstündə oxunur. Damburçular bir-birinin oxumasını, çalmasını izləyir, səhv etməsini gözləyirlər. Hansı dambur ifaçısı sözlərdə, ifadə səhv etsə, o zaman qarşı tərəf ona söz atmağa başlayır. Belə məclislər ancaq deyışmə ilə keçmir, bir az deyışir, hərdənbir başqa mahnılar oxuyur, hərdən də bir-birlərinin könlünü alırlar. Sonra yenidən deyışmə başlayır.

Deyışmədə ifaçı qarşısındakının sözünə cavab verə bilmir və ya mətəbdən qırağa çıxırsa, deməli, söz bazası zəifdir. Deyışmədə artıq söz olmamalıdır. İlk deyən şəxs hansı hava ilə başlayırsa, o biri də həmin havanın üstündə cavab verməlidir. Dambur deyışmələrində, qalib tərəf məğlubun damburunu əlindən almır. Qalib damburçu tamaşaçı sevgisi qazanır, hamı onu güclü ifaçı kimi tanıyır və qəbul edir. Deyışmə zamanı tərəflərdən birinin sözü tükənəndə o, uduzmuş sayılır. Məclis iştirakçıları həm də deyışən tərəflərin dambur havalarını nə dərəcədə çala bildiklərinə, hayla

¹ Dambur musiqisini sevnələri, məclislərdə iştirak edənləri damburçular belə adlandırılırlar.

deyən zaman sözləri düzgün, anlaşılan formada tələffüz edib-etməmələrinə də qiymət verirlər.

Dambur deyişmələrində dinləyicilər hansı damburçunun qalib gələcəyinə dair mərcə girirdilər. Durquş İbrahimlə İbadulla Qarayevin deyişməsi zamanı dinləyicilər öz aralarında bir qoyundan mərc edirlər. Deyişmədə ikinci tərəf qalib gəl-di-yi üçün İbrahimin tərəfdarları, şərtə uyğun olaraq, qoyun kəsmişlər. Həmin qo-yunu bütün məclis iştirakçıları ilə birgə yemişlər.

Dambur ifaçıları məclisin qızgın vaxtında deyişmələrə keçirlər. Onu da qeyd edək ki, hər damburçu deyişməyi bacarmır. Bu gün bölgədə yaşayan bütün xalq-ların nümayəndələri (Azərbaycan türkləri, avar, saxur, ingiloy) dambur ifa etməyi bacarsalar da, deyişməni ancaq Azərbaycan türkləri bacarırlar.

Yuxarıda deyilənlərə əsasən, deyişmənin qaydalarını belə qruplaşdırmaq olar:

1) Deyişməni ilk başlayan dambur ifaçısı hansı havanın üstündə çalib-oxusa, tərəf müqabili də məhz həmin hava üstündə cavab qaytarmalıdır.

2) Damburçular bədahətən oxuyurlar, amma meyxanaçılardan fərqli olaraq, deyişmə zamanı vulqar ifadələr işlətmir, etik qaydaları pozurlar.

3) Bir-birini məğlub edə bilməyən ifaçılar sonda sual-cavab hissəsinə keçirlər. Bu zaman tapmaca-bayatıya cavab verə bilməyən ifaçı məğlub sayılır.

4) Aşıqlardan fərqli olaraq, dambur deyişmələrində məğlub tərəfin musiqi aləti əlindən alınmur. Sadəcə, məclis ifaçıları kimin güclü, kimin zəif olduğunu görürlər.

Dambur deyişmələrini bir neçə qrupa ayırmaq olar:

A) Bağlama demək. Bağlama haylalar cavab tələb edən mətnlərdir. Bağla-manı açmaq hər damburçunun işi deyil, ona görə də damburçular bildikləri bağla-maların cavabını gizli saxlayardılar ki, növbəti dəfə deyişmələrdə çətinə düşsələr, yenə onlardan istifadə edərək qarşı tərəfi bağlaya bilsinlər.

B) Cavab tələb edən haylalar oxumaq. Bu zaman tərəf müqabili hökmən qar-şı tərəfin dediyi haylaya cavab qaytarmalıdır.

C) Səs-səsə verib oxumaq. Burada cavab tələb olunmur. Damburçular növbə ilə hər hansı məzmununda haylalar deyirlər. Amma sıra ilə oxumaq da eyni havanın üstündə getməlidir.

fil.ü.f.d., dos. Ləman Vaqifqızı (Süleymanova)

BAĞLAMA ÜSTÜNDƏ DEYİŞMƏLƏR

Orucov Şəmsəddin:

O qızın adı nədi?
Limonun dadı nədi?
Butağ atır, göyərmiş,
Bəs onun adı nədi?

Dabaxov Nizami:

Usduldakı duzudu,
Sürüdəki quzudu.
Onun cavabını san, a deyim,
O maral buyuzudu.

* * *

Bağlama:

Aşığam, odu, budu¹,
Aşığın dərdi budu.
Aşix sənən soruşur,
Kür neçə batman sudu?

Cavab:

Mən aşığam, diyir, aş üsdə,
Aş bişirəm daş üsdə.
Zəhmət çək, Kürü saxla,
Mən də ölçüm, baş üsdə.

Bağlama:

O günün adı nədi,
Çərşənbə, adınadı².
Deryada meçit tikən
Usdanın adı nədi³?

CAVAB TƏLƏB EDƏN DEYİŞMƏLƏR

İbadullah:

Siz dəymişin tükümüyə⁴,
Baxgənən yükümüyə.
Mən ölüm, göz dəyməsin,
Xəlfə məəllim, bizim ikimizə.

Yetim Ərəbiddin:

Əlimdəki sazımdı,
Ömür boyu man, a lazımdı.
Allah sizi saxlasın,
Sizə gözmuncuğu lazımdı.

İbadullah:

¹ Bu hayla mətnləri Sədrəddin Orucovdan toplanılıb.

² Adına – bölgədə cümə axşamına adına deyilir.

³ Söyləyici bu bağlamının cavabını bilmir.

⁴ Bu haylalar damburçular Q. İbadullah ilə H. Ərəbiddinin ifasında qeydə alıldıq.

Ay eşində külək əsdi,
Bıçaq əlimi kəsdi.
Muncuğ bizə lazım döyül,
Molla duası da bəsdı.

Yetim Ərəbiddin:

Burda quyu qazıllar,
Qazmağa da hazırlar.
Mənım kimi oğlana,
Ay qardaş, pulsuz da dua yazıllar.

İbadullah:

Əlimdə almaz olmaz,
Sözdərimi qanmağ olmaz.
Pulsuz yazılan dua,
Vallah-billah, qavıl olmaz¹...

SƏS-SƏSƏ VERİB OXUMAQ**Damburçu Əfqanla damburçu Eldarın dəyişməsi****Əfqan:**

Su gəlsə, arxa bəsdı²,
Dolansa, çarxa bəsdı.
Yar üzün bir gün görsəm,
Arxabaarxa bəsdı³.

Eldar:

Su axar bəndər-bəndər⁴,
Dağlardan qarı əndər.
Dərmansız dərdə düşdüm, ay qardaş,
Dərmanımı tez göndər.

Əfqan:

Ay işığı süd kimi,
Arxalığın çit kimi.
Gəlmə bizim məhliyə,

Öldürəllər it kimi.

Eldar:

Dağlarda, meşələrdə,
Şam yanar şüşələrdə.
Sən girdin yar qoynuna,
Mən qaldım küçələrdə.

Əfqan:

Oxuyan Sənəmdimi?
Gözündəki nəmdimi?
Camahatdan soruşun
Əvvəlki Sənəmdimi?

Eldar:

Xəncərimi bağlaram,
Düşmənimə dağlaram.
Yar yadıma düşəndə
Uşax kimi ağlaram.

Əfqan:

Gülüzanın yollarında
Morux bitər kollarında.
Ay Allah, öldür məni
Nazlı yarım qollarında (= qucağında).

Eldar:

Mazımçayın¹ haçası,
Bir sırım var, açası.
Bakıda² bir qız gördüm,
Mən götürüb qaçası.

Əfqan:

Car yolunu düz gördüm,
Üsdündə bir qız gördüm.
Saçları beş yüz manat,
Mən hələ ucuz gördüm.

Eldar:

Çay daşı, çaylax daşı,
Çaylağın xırda daşı.
Getmişdim iməciyə³,
Verdilər lobya kaşı.

Əfqan:

¹ Mazımçay – Balakən rayonunda kənd.

² Söyləyici məkan adını dəyişir, Balakən əvəzinə Bakı işlədir.

³ Şəki, Qax, Zaqatala və Balakən rayonlarında *iməcilik* sözü *iməci* kimi işlədilir.

¹ Qavıl olmaz – qəbul olmaz

² Bu hayala mətnləri R.Əfqan və H.Eldardan toplanıb.

³ Bu haylalar “Çay daşı, çaylaq daşı” havası üstündə oxunur.

⁴ Bəndər-bəndər – dalğa-dalğa

Eldar:
Tənəkdə üzüm qara,
Dərrib göndərdim yara.
Məni yardan ayıranı
Rahat getməsin gora.

Reyhamı səpdüm düzə,
Göyərrib çıxdı dizə.
Ay istəkli sevgilim,
Gəl danışaq üz-üzə.

Damburçu İbadullahla Yetim Ərəbiddinin deyişməsi

İbadullah:

Ay işığa tutdu məni, aman-aman¹,
Ay tutdu, qurutdu məni, lily-lily.
Vəfalı doslar məni
Ay nə tez unuttu məni, lily-lily.

Yetim Ərəbiddin:

Günlərdi əkin eylə², oğlan,
Gəl əkini tərki eylə, lily-lily.
Başına mən dolanım, ay İbadullah,
Hələlik şükür eylə, lily-lily³.

İbadullah:

Bu dağlardan çıxdım, gəl, aman-aman,
Ay dosd bağına düşdüm, gəl, lily-lily.
Hərgah mənim dosdumdusa, balası,
Yaman günə düşdüm, gəl, lily-lily.

Yetim Ərəbiddin:

Ay yunu gördüm qoyunda,
Mən olubdu bu oyunda.
Məllim kimi bir adam varmı,
Qardaşım, deginən bu rayonda⁴.

¹ Bu hayla mətnləri "Lily-lily" havası üstündə oxunub.

² Günlərdi əkin əkirlər mənasında deyir.

³ Sonuncu misralar iki dəfə təkrarlanır.

⁴ Sonuncu misralar iki dəfə təkrarlanır, sadəcə damburçu bəzi ifadələri dəyişir.

Məllim kimi bir adam varmı,

Ay gülüm, deginən Balakən rayonunda.

İbadullah:

Qızılı taxdım dişə,
Özümə tapdım peşə.
Vaqif məllim¹ yavaş-yavaş
Diyəsən, qayıdır keçmişə.

Qızılgülü dəribsanı,
Ustol üsdə səribsanı.
Vaqif müəllim, köhnə vətənə
Sən xoş gəlibsanı.

Yetim Ərəbiddin:

Xançalımda qın olsun,
Arı üçün mum olsun.
Bura gələn ayaxların,
Ay məllim, həmişə sayalı olsun².

İbadullah:

Razı qalmıx qonaxdan,
Suyu doldur bulaxdan.
Niyə açılıb demirsən,
Mənim səsini bayaxdan.

Yetim Ərəbiddin:

Yuxum gəlib, yatmamışam,
Axdarıb tapammamışam.
Məni niyə qınıyorsən,
Can-ciyər, qan işdiyə çatmamışam³

İbadullah:

A düşman əlində nizə,
Durardı bizinən üz-üzə.
Səni doydurmaxdansa, Arabiddin,
Ölü salmaq⁴ rahatdı bizə.

Yetim Ərəbiddin:

¹ Mən bu məclisə atam Süleymanov Vaqif Həsən oğlu ilə getmişdim. Damburçu haylada atamın ali məktəbi bitirdikdən sonra Balakən rayonuna müəllim kimi təyinat aldığını və bir neçə il burada işlədiyinə işarə vurur.

² Sonuncu misralar iki dəfə təkrarlanır. Sadəcə "ay məllim" əvəzinə "ay qardaş" ifadəsi işlədilir.

³ İçki içmədiyini nəzərə çatdırır. Yəni hələ yaxşı yeyib-icmədiyim üçün səsini zəif çıxır.

⁴ Ölü salmaq – yas məclisinə yığılan adamları yola salmaq

Ay suya düşüb axıbdı,
Çöyrülüb bizə baxıbdı.
Niyə belə töhmət eylədin,
Can-ciyər, murada nə qalıbdı.

İbadullah:

Salam düşürmə bizə,
Sözümü diyirəm nicə.
Sən muraza çaticıysan,
Qardaşım, leylatul-qadr gecə¹.

**Damburçu Küfrəddin Rəşidovla Əfqan Rəhimovun
deyişməsi**

Küfrəddin:

Niyə yaşdı qoydun gözü?²
Sənsən bir gözəlin özü.
Əgər gəlmisəydin, Nargilə,
Niyə verirdin, sözü?

O gün mənim başım çaşdı³,
And olsun, dilim dolaşdı.
Səni Nargilə çağırdım, Nargilə,
Qızın, üsdümə qaşdı.
Sənin, adın,ı dedim, Nargilə,
Qızın, yanıma qaşdı.

Üreyimi dağlamazdım,
Coşardım, çağlamazdım.
Bilseydim, vəfasızsan,
Nargilə, sağa bel bağlamazdım.

Əfqan:

Oxuma ya, oxuma qaşına-qaşına,
Yaz bunu yaddaşın, a.
Habı dünya bağlı döyül, ay dayı,
Tək Nargilənin başına.

Küfrəddin:

¹ Leylatul-qadr gecə – Ramazan ayının son on günün tək günlərindən birinə düşən gecənin adıdır.
² Bu deyişməni damburçu Əfqan Rəhmanovun ifasından yazıya almışıq. O, bu deyişməni “Nargilə” adlandırır. Dediynə görə, Balakənin Kortala kəndindən olan damburçu Küfrəddin Rəşidovla vaxtilə bu mövzuda deyişibdi. Nargilə Küfrəddinin vaxtilə sevdiyi, amma qovuşa bilmədiyi qızın adıdır. Küfrəddin dünyasını dəyişdiyindən onun sözlərini də damburçu Əfqan oxudu.
³ Əfqan Rəhimov Nargilənin ailəli olduğunu eşitdikdə Küfrəddinin düşdüyü vəziyyəti belə təsvir etdi.

Xanə içində xaneydi,
Dür içində dürdaneydi.
Mənim Nargilə yarım, Nargilə,
Mənimçün bir dəneydi¹.

Əfqan:

Üreyin,ı oydu, getdi,
Səni diri soydu, getdi.
Vəfalı dediyin, qadın, Nargilə,
Niyə səni qoydu, getdi?
Vəfalı dediyin, qadın, Nargilə,
Səni niyə qoydu, getdi?

Küfrəddin:

Öyünün içi çullu çıxdı,
Qapısı nökrə, qullu çıxdı.
Mən kasıb idim, ay qardaşoğlu, Nargilə,
Bir ayrı pullu çıxdı².

Əfqan:

Ayrı qoyun atıldı,
Gör bir hara qatıldı.
Yar-yar deyib can verdiyin, Nargilə,
Ay babam, niyə pula satıldı?

Küfrəddin:

Dağıtmeynən binamı,
Uçurtma göldən sonamı.
Getdi, cəhənnəmə getsin, Nargilə,
Qanatmeynən yaramı.

Gedim meşədə oduna,
Qurban olum Yaradana.
Küfrəddinnən sağa vəsiyyəət olsun, qardaşoğlu,
Könül vermə hər qadına.

Əfqan:

Göz olmaz bir qaş üsdə,
Daş durmaz quru daş üsdə.
Mənə dərs oldu, ay babam, Nargilə,
Hər nə desən, baş üsdə.

Aşıq Bilalla Haylaçı Sənəmin deyişməsi

¹ Sonuncu misralar iki dəfə təkrarlanır.

² Sonuncu misralar iki dəfə təkrarlanır, söyləyici bu zaman “mən kasıb idim” əvəzinə “mən yetim oğlan idim” deyir.

Sənəm:

Yağış yağar Şirvana,
Gün doğar hər bir yana.
O deyilmə yar gəlir,
Şam kimi yana-yana.

Bilal:

Şirvan çiçəkdi, güldü,
Yağış yağdı, kəsildi.
Yarım yola çıxacaq,
Hələ Güllüzəndədi.

Sənəm:

Gəl dayanaq yan-yana,
Oxuyaq qana-qana.
Açıq söz qəlbi qırar,
Keçmə həcvi-hədyana.

Bilal:

Yetirdim gülə zəndi,
Gülün bağı zədəndi.
Sən gülsən, mən də bülbül,
Bülbül ki gül üzəndi.

Sənəm:

Çək mizrabı sazına,
Simlər qoy gəlsin cana.
Görən cavab verirmi
Səsinə, avazına?

Bilal:

Sənəm, xalın dən-dəndi,
Pərişanlıq nədəndi?
Səsin ağlım apardı,
Sözlərinə üzəndi.

Sənəm:

Sənəm qəsd edər cana,
Dost yolunda qurbana.
Tale qismət edəydi,
Bir gələrdim Şirvana.

Bilal:

Bilal əhli-düzəndi,
Şirvan gülü dizdəndi.
Sən Qəşədə qədəm qoy,
Qulluq etmək bizdəndi.

Söyləyicilər haqqında məlumat

1. Abdullayev Rövşən Abid oğlu. 1963-cü ildə Balakən rayonunun Talalar kəndində doğulub. Orta təhsillidir. Hazırda Tatlaroba məscidinin imamı kimi çalışır. Milliyyəti Azərbaycan türküdür.

2. Bayramov Cəbrayıl Abdulfəttah oğlu. 1939-cu ildə Balakən rayonunun Tülü kəndində anadan olub. Rusiyanın Çelyabinsk şəhərində Təkmilləşdirmə İnstitutunu bitirib. Əvvəllər qaynaqçı, sonra isə idman müəllimi işləyib. Hazırda təqaüdə çıxıb. Milliyyəti Azərbaycan türküdür.

3. Bayramova Tahirə İsmayıl qızı (Tahirə Sultan). 1963-cü ildə Balakən rayonunun Tülü kəndində anadan olub. Ali təhsillidir. İxtisasca iqtisadçı olsa da, jurnalist kimi də fəaliyyət göstərib. Milliyyəti Azərbaycan türküdür.

4. Dabaxov Nizami İsmayıl oğlu. 1963-cü ildə Balakən rayonunun Tülü kəndində doğulub. Orta təhsillidir. Milliyyəti Azərbaycan türküdür.

5. Dabaxov Rafiq Karaxman oğlu. 1950-ci ildə Balakən rayonunun Tülü kəndində anadan olub. Orta təhsillidir. Milliyyəti Azərbaycan türküdür.

6. Hacıyev Ərəbiddin Mollateyyub oğlu. 1939-cu ildə Balakən rayonunun Qazma kəndində anadan olub. Orta təhsillidir. Milliyyəti Azərbaycan türküdür.

7. Hatıyev Eldar Ömər oğlu. 1975-ci ildə Balakən rayonunun Mahamalar kəndində anadan olub. Orta təhsillidir. Usta işləyir. Milliyyəti avardır.

8. Qarayev İbadullah Zeynalabdin oğlu. 1948-ci ildə Balakən rayonunun Tülü kəndində anadan olub. Orta təhsillidir. 2015-ci ildə dünyasını dəyişib. Milliyyəti Azərbaycan türküdür.

9. Musayev Olaxan Teyyub oğlu. 1949-cu ildə Balakən rayonunun Tülü kəndində anadan olub. Ali təhsillidir. İxtisasca aqronomdur. Hazırda təqaüdədir. Milliyyəti Azərbaycan türküdür.

10. Orucov Sədrəddin (Sadıq) Həybullah oğlu. 1937-ci ildə Balakən rayonunun Qullar kəndində doğulub. 7 illiyi bitirib. Mexanizator işləyib. Təqaüdədir. Milliyyəti Azərbaycan türküdür.

11. Rəhmanov Əfqan Zeybəddin oğlu. 1982-ci ildə Balakən rayonunun Hənifə kəndində doğulub. Orta təhsillidir. Milliyyəti Azərbaycan türküdür.

Folklor nümunələrini fil.ü.f.d., dos. Ləman Vaqifqızı (Süleymanova) toplamışdır.

